

ПІЗНІ ТЕЧІЇ ПРОТЕСТАНТИЗМУ В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕР ВЗАЄМОВІДНОСИН

Дослідження сучасного стану і тенденцій розвитку традиційних течій пізнього протестантизму в Україні – баптизму, адвентизму, п'ятдесятництва, а також свідків Єгови упродовж 1999-2003 рр. дозволило зробити, на наш погляд, вартісні з наукової точки зору й актуальні з суспільного погляду на ці конфесії узагальнення і висновки. При цьому у даному дослідженні вони мають як універсальний характер, що стосується всіх чотирьох названих конфесій, так і конкретний контекст у вигляді розширеного аналізу характеру богословських, доктринальних, інституалізаційних змін, які за останні 15 років відбуваються в українському баптизмі та релігійній організації свідків Єгови.

За роки існування незалежної України названі релігійні течії зросли кількісно у 3-5 разів. Темпи поповнення їхніх громад новими членами були найвищими у 1991-1995 рр. У другій половині 90-х рр. вони дещо знизилися і майже стабілізувалися.

У незалежній Україні відбувся стрімкий ріст баптистських організацій. До Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів (ВСО ЄХБ) на початок 2005 р. входить 2449 громад, які обслуговують 3069 священнослужителів і які щорічно поповнюються майже 10 тис. охрещених віруючих.

Якщо до 1991 р. найчисленнішою протестантською конфесією в Україні були баптисти, то на початок 2005 р. з ними майже зрівнялися п'ятидесятники. За станом на 1 січня ц. р. Церква Християн віри євангельської – п'ятидесятників складався із 1448 громад, які обслуговували 2137 священнослужителів.

Не на багато відстають від них у поповненні своїх громад свідки Єгови, темпи зростання яких найвищі серед протестантських течій. У момент реєстрації і виходу в 1990 р. з майже 70-літнього підпілля свідків Єгови було близько 20 тисяч, а за 14 років їх кількість зросла у 7 разів. За офіційною статистикою нині в Україні діє 991 громада свідків Єгови.

У першій половині 90-х років високі темпи проросту були й у Церкві АСД. На початок цього року на теренах України діяло 990 громад у складі Церкви АСД. Динаміка адвентизму відображає загальні тенденції структурування сучасного європейського суспільства.

В умовах задекларованої свободи совісті й наміру побудувати в Україні відкрите громадянське суспільство АСД усвідомлює свою частку відповідальності за вибір цього шляху й тому намагається допомогти у вирішенні соціально значущих для всіх українців проблем. Про це свідчать “Основи соціального вчення Церкви АСД в Україні”, важливий віросповідно-соціальний документ, прийнятий 2003 р., в якому “відображено розуміння Церквою АСД свого місця і ролі в соціальному просторі сучасної України”. В “Основах...” йдеться про взаємовідносини сім'ї, церкви, суспільства з державою, про ставлення до інших релігій, до світської і, зокрема, сучасної культури, висвітлюються проблеми взаємодії Церкви і світового співтовариства, здоров'я особи і нації, біомедичної етики, екології, соціального служіння як відповіді на потреби українського суспільства.¹

Водночас у кожній із названих вище протестантських конфесій накопичуються проблеми, які можна в цілому охарактеризувати як проблеми інституційного становлення і якісних доктринальних змін, що викликають певні протиріччя між традиціоналізмом і лібералізмом, між суто українськими і американо-європейськими протестантськими моделями улаштування конфесійного життя, між старшим і

* Провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, д.філос.н.

¹ Церковь Христиан-Адвентистов седьмого дня в Украине. – К., 2003. – С. 62-64.

молодим поколінням віруючих, між “автохтонами” і “неофітами”, між залишками сектантської ментальності і новими оцерковленими формами функціонування громад, зрештою, між традиційним та новаційним (західним) богословським мисленням, що формується в кожній із названих протестантських церков.

Поряд з проблемами, які часто викликають напругу в конфесійному житті, є досить динамічні й ефективні засоби, методи і форми евангелізаційної, місіонерсько-проповідницької, інформаційної, освітньої, кадрової, підприємницької діяльності. Саме завдяки цим особливостям протестантським церквам в цілому і їхнім місцевим громадам вдається успішно розвиватися і досягати поставлених цілей.

Течії пізнього протестантизму за роки незалежності Української держави (1991-2003) пройшли шлях – за догматичними, культово-обрядовими, інституційно-організаційними вимірами, ступенем відкритості до суспільства і ставлення до держави і, навпаки, ставлення суспільства і держави до них - від секти чи деномінації до церкви.

Умови їхнього існування в тоталітарній радянській державі, коли вони були цілком заборонені або існували під жорстким (і навіть жорстоким!) тиском пропагандистських, адміністративних і каральних органів, зумовлювали їхню замкненість до суспільства, індиферентне або й вороже ставлення до держави, конспіративний, напівлегальний і частіше нелегальний статус їхніх громад. Це зумовлювало їхню сектантську сутність. Суспільна легалізація, притаманний протестантизму динамізм сприяли формуванню нового типу конфесійної інституалізації і, що найголовніше, зняли табу щодо відкритості до світу та активного входження у суспільне життя.

Згідно з кваліфікаційними ознаками М.Вебера та Е.Трольча, церква з огляду на її ставлення до світу загалом і до держави зокрема характеризується як консервативна й конформістська з універсальним принципом релігійна інституція, секта ж - як вороже чи індиферентне щодо держави і світу утворення, що ґрунтується на принципах замкненості і свідомого добровільного вступу. Керуючись цими критеріями, ми вже не можемо характеризувати названі конфесії як секти. Сучасні традиційні українські протестанти - баптисти, адвентисти, п'ятидесятники, а також свідки Єгови позбулися цих сектантських рис. Вони досягли високого рівня інституалізації - воцерковлення.

У них є ґрунтовно вибудовані корпуси богослов'я, чіткі ієрархічні організаційні структури, по-сучасному облаштовані релігійні центри, досить ефективна система підготовки кадрів - від коледжів і семінарів до інститутів та університетів, кваліфікований професорсько-викладацький склад з богословськими й науковими ступенями, власні високотехнологічні друкарсько-видавничі бази. Вони ведуть десятки теле- і радіопередач, створюють розгалужені місіонерські центри, які охоплюють евангелізаційно-місіонерською й вербувальною діяльністю не лише Україну, а й увесь східноєвропейський простір, а навіть Далекий Схід, Центральноазіатський регіон і Закавказзя. Вони мають налагоджені зв'язки, координацію зі своїми закордонними центрами. Такий різновид конфесійного влаштування та церковно-релігійної життєдіяльності не може бути сектантським. Відтак слід вже міняти традиційне ставлення деяких ієрархів та духовенства так званих історичних церков до цих протестантських течій як "сектантів", успадковане від самодержавно-православної Росії і комуністично-атеїстичного Радянського Союзу.

Якщо в 1990-1995 роках динамічний приплив неофітів до майже всіх протестантських громад в Україні відбувався завдяки масовим формам евангелізації (на стадіонах, в закритих залах, які наповнювали упродовж тривалого часу тисячі зацікавлених осіб), то в другій половині 90-х років м. ст. акцент змінився на індивідуальну евангелізацію (з залученням до неї рядових віруючих). Одним із прикладів такої форми евангелізації є програма “Від серця до серця”, до якої залучені майже 4 тисячі віруючих ЄХБ. Оцінюючи ефективність цієї форми індивідуальної

євангелізації, заступник голови ВСО ЄХБ В.Кульбич стверджує, що “статистика свідчить про те, що більшість новонавернених приходять до Господа завдяки особистому свідченню”¹.

Свідки Єгови в Україні зосереджують увагу саме на таких індивідуальних формах роботи з “зацікавленими” як “повторні відвідування” і запровадження “домашніх біблійних студій”. У 2002 р. їм вдалося у приватних квартирах “зацікавлених” осіб регулярно провести майже 82 тисячі таких “студій”, що дало певний ефект: 7740 охрещених.²

Релігійна сім'я, як і раніше, так і залишається основним каналом поповнення протестантських громад. Так, наприклад, у церквах ЄХБ діє понад півтори тисячі недільних шкіл, в яких навчається близько 50 тис. дітей, з якими працює майже 5 тис. вчителів – євангелістів. Іншою формою євангелізаційної роботи з підлітками є *євангелізаційна програма АВАНА*, яка, по суті, є своєрідним пристосуванням скаутської програми для ознайомлення дітей, а через них і їхніх батьків з баптистським віровченням. На сьогоднішній день працює 230 клубів АВАНА, в яких задіяно 8500 дітей – учнів 1-9 класів.

Ефективною формою роботи з молоддю вважаються “*молодіжні християнські клуби і кафе*”, на базі яких формуються нові баптистські церкви, значну кількість яких складає молодь. Активною формою євангелізаційного виховання є *дитячі табори* – літні і під час шкільних канікул в різні пори року. За останні чотири роки (1999-2002) проведено майже тисячу дитячих таборів лише церквами ЄХБ. Організуються стаціонарні дитячі табори, для чого орендуються колишні піонерські табори і дитячі санаторії. Для подальшої євангелізаційної роботи з такими дітьми, що відвідали такі табори, створюються *християнські дитячі й молодіжні клуби спілкування*. Утворена *Асоціація християнських таборів і клубів* з метою підготовки лідерів для роботи у клубах, обміну досвідом і поширення клубної роботи серед юнацтва. Розроблені спеціальні методики такої роботи.

Україна є важливим місіонерським форпостом для проведення євангелізаційної роботи на території країн – колишніх республік Радянського Союзу і південно-західних країнах Європи. Понад 400 українських баптистських місіонерів працює в країнах Кавказу, Середньої Азії, Прибалтики і на Балканах. 24 п'ятдесятницькі місії, в яких працює понад тисячу українських місіонерів, здійснюють проповідницько-місіонерську роботу на терені східної й північної частини Російської Федерації. Така ж форма проповідницько-місіонерської, а по суті вербувальної, євангелізаційної роботи, застосовується і свідками Єгови, яку здійснює місіонерський корпус так званих “піонерів”. Вони зобов'язані щомісячно виконувати так званий “квантум” – 150-200 годин місіонерської праці. У 2002 - 2004 рр. працювало за такою програмою 16 тисяч “повночасних піонерів”, які домоглися придбати для релігійної організації Свідків Єгови понад 30 тисяч членів.

Проте процес динамічного зростання і організаційного будівництва протестантських церков в Україні відбувається в умовах внутрішніх криз, які притаманні всім течіям пізнього протестантизму. Так, виникнення великої кількості місіонерських організацій гостро поставило питання щодо місця місій у структурі баптизму, їхнього співвідношення з церквами, зокрема, їхньої підзвітності помісним церквам. Виникли протиріччя між новоутвореними місіями і традиційними церквами, між старими і новими церквами. Оскільки новоутворені церкви, як правило, дуже динамічні, використовують нові, не властиві традиційному українському баптизму, форми богослужінь і часто критично ставляться до традиційних форм баптистської життєдіяльності (як до богослужбової, так і до побутової культури), то це викликає звинувачення нових церков і місій з боку старих церков у “відступленості від

¹ Євангельська Нива. – 2000. - №3. – С.21.

² Сторожевая башня. – 2000. – Январь. – С. 15.

евангельсько-баптистських принципів”, у “харизматії” тощо.

Особливі *протиріччя спостерігаються між прихильниками кальвіністського й армініанського богослов'я* у середовищі баптистів. Тому поширення відповідних модерністських поглядів в українському баптизмі розцінюється багатьма традиційними баптистськими авторитетами як негативний наслідок діяльності закордонних місіонерів і викладачів у баптистських навчальних закладах України. Активні контакти із західними баптистськими церквами й навчальними закладами привели до таких нововведень у богослужінні й обрядовій сфері, які не сприймаються значною частиною українських традиційних баптистів. Це стосується практики так званого "пасторського служіння", "груп прославлення" та інших іновацій, які по суті розділяють віруючих на клір і рядову масу, строго ритуалізують богослужіння, що фактично суперечить протестантському принципу "всезагального священства".

Загострюються протиріччя між принципом незалежності баптистських церков і необхідністю об'єднання їхньої діяльності. Як принцип незалежності кожної баптистської громади – церкви, так й ідея подальшої централізації мають своїх прихильників. Як одну із сучасних тенденцій та як можливу реакцію на адміністрування з боку обласного та центрального керівництва всесоюдної Ради ЄХБ у минулому (за радянських часів), можна розглядати суттєве обмеження прав обласних об'єднань щодо помісних церков, всупереч їх реальному входженню до складу об'єднань. Така ж тенденція ще гостріше спостерігається у середовищі українського п'ятдесятництва, у якому динамічно діють відцентрові і навіть сепаратистські сили. З іншого боку, практично усі пропозиції щодо подальшої організаційної форми Союзу ЄХБ, що були направлені на адресу Правління ВСО ЄХБ з місць на передодні з'їзду ВСО ЄХБ у 2002 р., *зорієнтовані на побудову єпископальної моделі церковного життя.* Зрозуміло, що це передбачає й істотну централізацію керівництва.

Подібна тенденція спостерігається й у п'ятдесятництві, що викликає у деяких авторитетних членів цієї протестантської конфесії в Україні серйозні застереження. Так, відомий історик цієї Церкви, пастор В.Франчук пропонує задуматися над історією розвитку християнської Церкви, оскільки, на його думку, занепад християнства почався саме з цього - із встановлення й наступного звеличення влади єпископів. І також добре відомо, що відродження християнства, розпочате Реформацією, почалося саме з відкидання цієї влади!"¹

Якщо раніше національна самобутність українських баптистів, їхнє православне коріння проявлялося і в тому, що святкували Хрещення, Стрітення, Преображення, то останнім часом значна кількість церков, особливо новоутворених, переходять до святкування лише Різдва, Великодня та Трійці, уподібнюючись у цьому закордонним баптистським церквам. Отже, йдеться про *серйозні зміни у напрямку прозахідної орієнтації українського баптизму.* Зрозуміло, що це *призводить до певного розриву з національною духовною традицією,* перешкоджає сприйняттю баптизму як органічної частини української духовної традиції.

Водночас спостерігаються енергійні спроби з боку національно свідомих баптистів, як й інших протестантських течій в Україні, довести і *зберегти свої самобутні українські витоки, свою спорідненість з національною духовністю.* Певним чином це спостерігається у спробах українізації богослужіння. Але ці спроби властиві окремим, здебільшого західноукраїнським громадам пізнього протестантизму. Загалом *пізній протестантизм в Україні залишається зрусіфікованим.*

В умовах свободи українські баптистські церкви зустрілися з новими проблемами, оскільки вчення, що несе в українське баптистське середовище частина закордонних богословів і місіонерів, не відповідає богословському розумінню і традиціям вітчизняних богословів. В умовах войовничого атеїзму практично єдиним джерелом богослов'я баптистських церков була Біблія. богословські дискусії у

¹ Франчук В. Просила Россия дождя у Господа. – К., 2003. – Т. 3. – К., 2003. – С. 965.

вітчизняному протестантизмі відбувалися між різними течіями (переважно між баптистами і п'ятидесятниками), а не між лібералами і фундаменталістами. Але з кінця 80-х років м. ст. ситуація змінилася. Відкриті кордони, велика кількість постійно працюючих в Україні західних місіонерів та поширення перекладної богословської літератури створили сприятливі умови для широкого проникнення в церкви ЄХБ, як, зрештою, і церкви п'ятидесятників, адвентистів, різних форм у широкому значенні богослов'я.

Процесам перетворення на західний кшталт українського пізнього протестантизму сприяють і нові служителі, особливо ті, хто отримав дипломи за кордоном. Скажімо, у баптистській церкві з'явилася каста професіоналів. Це прискорює процес розділення членів баптистських церков на клір і мирян, всупереч традиційному декларуванню основоположного принципу протестантизму про загальне священство. У громадах спостерігається перехід з конгрегаційної форми управління до пресвітеріанської. Рядові парафіяни беруть дедалі меншу участь у вирішенні важливих проблем церковного життя. Поступовий перехід від конгрегаційної до пресвітеріанської (а іноді й до єпископальної) моделі управління відбувається не лише в помісних церквах, а й в обласних об'єднаннях та союзах.

Розвал СРСР і соціалістичного табору, розрядка міжнародної напруги, завершення періоду "холодної війни" сприяли переорієнтації бруклінської теології з позицій "актуальної есхатології" до поміркованих, реалістичних суджень і висновків. 90-ті роки ХХ століття – це період очевидної, надто різкої переорієнтації від збанкрутілого хронологічно-есхатологічного вчення на морально-етичні цінності. П'ятий президент "Товариства Вартової башти, Біблії і трактатів" Мільтон Геншель (1992-2001) поступово орієнтував організацію свідків Єгови на толерантне ставлення до інших релігій – християнських і нехристиянських, проти розпалювання соціальної, расової, національної та релігійної ворожнечі. Ці теми, поряд з морально-етичними проблемами, за останнє десятиріччя посідають чільне місце в літературі свідків Єгови. Актуальними темами стали матеріали про шляхи попередження і подолання наркоманії, алкоголізму, СНІДу, аморальності. Спостерігаються досить різкі зміни у висвітленні історії, культури, звичаїв інших народів. Отже, помірковане сакральне, есхатологічне досить виважено дозується із світським, сьогоденним, актуальним.

Вихід з підпілля, а отже, й із суспільної ізоляції, можливість вільно проповідувати (організовувати, зокрема, велелюдні конгреси у великих містах України, зокрема в Києві у 1993 і 2003 рр.) демонструють особливості християнського служіння й бездоганну поведінку свідків Єгови. Водночас відбуваються істотні зміни в теоретичному богослов'ї цієї релігійної організації та в буденній релігійній свідомості її послідовників. Простежимо процес цих змін, скільки це має важливе значення для оцінки їх віросповідної трансформації та організаційної перебудови.

Як відомо, свідків Єгови традиційно класифікують як есхатологічно-месіанську течію. І це, безперечно, відповідає змісту і спрямованості основних теологічних положень їхнього віровчення. Проте відразу зазначимо, що впродовж останніх 15 років (1990-2004) есхатологічна доктрина цього віровчення зазнала істотних змін. Йдеться передусім про повну (в деяких положеннях часткову) відмову від методу так званої "біблійної хронології", тобто обґрунтування певних конкретних дат стосовно "розвитку есхатологічного процесу". Простежується цілковитий відхід від "актуальної есхатології" в інтерпретації "кінця існуючої системи речей" ще за життя "нинішнього покоління".

Багато матеріалів, які вміщуються в сучасній бруклінській літературі, спростовують подекуди існуюче й, можливо, тенденційно поширюване уявлення про свідків Єгови як релігійних фанатиків, схильних до обмеженого власними проблемами і вузькими конфесійними інтересами життя. Приваблюють своїм налаштуванням на життєрадісне, поліфонічне світосприйняття, орієнтацією на загальнолюдські,

громадські справи публікації у журналах "Вартова башта" і "Пробудись!". Останнім часом у бруклінській літературі увага дедалі частіше акцентується на необхідності плекання національної самоповаги як "здорового й морального почуття", "оскільки в тому, щоб пишатися своїм народом, своєю мовою і своєю батьківщиною, нічого неправильного, з погляду Біблії, немає".¹

Отже, такого роду публікації, враховуючи попередній період радикальної "хронологічної есхатології", цілком переорієнтовують свідків Єгови на життєрадісне сприйняття цього світу, місця й ролі людини в ньому, на загальнолюдські та естетичні цінності. Однією із ключових тем у бруклінській літературі є проблеми сім'ї, виховання підростаючого покоління, соціальні проблеми молоді. Це також показово, оскільки ідеологічні настанови нині зміщено з актуальної есхатології (яка в минулі десятиріччя тримала свідків Єгови в експресивному збудженні, бо вони очікували есхатологічної розв'язки ще "за життя нинішнього покоління") на реальну життєву перспективу, з соціального песимізму й апокаліптичного алармізму - на оптимістичне світовідчуття. Бруклінський центр активно використовує морально-етичний християнський ресурс. І це дає позитивні результати, оскільки приваблює більше неофітів, ніж апокаліптична проповідь і постійне нагадування про неминучий і нагальний Армагеддон.

Матеріали бруклінських видань мають досить широке спрямування: педагогічне, освітнє, виховне, морально-етичне, медично-оздоровче, психо-реабілітаційне. Вони побудовані на сучасних наукових методиках, які доповнюються й підтверджуються біблійними висновками, порадами, вказівками. Загалом їх позитивний вплив незаперечний, оскільки вони націлені на формування здорового способу життя, зміцнення й гармонізацію сімейних стосунків, на активне та відповідальне входження і молодого покоління у громадське життя, на виховання законслухняних громадян.

Зміна богословських концепцій свідків Єгови і їх ставлення до світу сприяла зростанню привабливості конфесії і порівняно швидкому зростанню кількості її членів. Останнє викликало певне занепокоєння не лише серед православних і католицьких, а й пізньопротестантських конфесій. В їх друкованих виданнях все частіше друкуються статті з критичним аналізом єговізму. Та й не тільки. На шпальтах конфесійних ЗМІ зараз все частіше з'являються матеріали, що розкривають "невідповідність Біблії" того чи іншого аспекту віровчення певної конфесії, правда, часто без конкретної її назви.

Отже, аналіз стану і тенденція процесів, які відбуваються в пізньому протестантизмі в Україні, засвідчують, що поряд зі складними проблемами богословського, організаційного характеру в конфесійному житті наявні досить ефективні, динамічні засоби, форми й методи зовнішньої і внутрішньої життєдіяльності, зокрема освітні, виховні й підприємницькі.

Майже всі течії пізнього протестантизму в Україні налаштовані на діяльність в умовах ринкової економіки, громадянського суспільства, правової держави. Останнім часом баптисти, адвентисти і п'ятидесятники (крім свідків Єгови) активно залучаються до суспільно-політичних, соціально-економічних і ринкових процесів. Під час виборчої кампанії 2002 р. 83 баптисти були зареєстровані кандидатами в депутати різних рівнів представницької влади, з них 4 - кандидатами у депутати Верховної Ради. Такі тенденції спостерігалися і в п'ятидесятницькому середовищі, представники якого активно включалися у виборчі перегони. Для адвентистів це було раніше характерно меншою мірою. Проте, як сказано в "Основах соціального вчення", і адвентисти почали досить активно реагувати на нові можливості, що складаються для розвитку громадської ініціативи в умовах гарантованої Конституцією України свободи совісті.

Загалом майже всі течії пізнього протестантизму в Україні за умов гарантованої свободи совісті почали активно "входити у світ".

¹ Пробудись! – 1998. – 22 лютого. – С. 25-26.